

הצעה לפתרון בחינת הבגרות בהיסטוריה

על פי תכנית הרפורמה ללמידה משמעותית
מרכיב 70% מן הרמה הרגילה (מותאם)

מועד קיץ תשפ"ב 2022

סמל שאלון: 22261

הפתרון נכתב על ידי אילון אדן ואיילת כהן
מצוות מורי רשת החינוך אנקורי

פרק ראשון - מלחמת העולם השנייה והשואה

1. מראשית המשטר הנאצי ועד נפילתו

א) צעד אחד שנקטו הנאצים בשנת 1933 שעזר להם לבסס את המשטר הוא "הצו להגנת העם הגרמני" אשר הסמיך את ממשלת גרמניה לסגור עיתונים ולאסור את קיומן של אספות פוליטיות. צעד זה עזר לנאצים לבנות את שלטונם בכך שהם מונעים מביקורת להכתב עליהם בעיתונים אשר מתנגדים למפלגה, ומונעים ממפלגות יריבות לפעול. בכך, הם בעצם מבטלים כל התנגדות וביקורת.

ההבדלים הוא שהקטע הראשון משבח ומהלל את פעולותיו של היטלר בעוד הקטע השני חושש ומתאר פגיעה הכלכלי של יהודי גרמניה.

מקור 1 :

"מאז נטל היטלר את ההיסטוריה לידי, הכל פועל... ויש עבודה מאז החל היטלר לטפל בדבר."

מקור 2 :

"ייאוש הולך וגובר. החרם מתחיל מחר. מודעות צהובות, שומרים. הוראה לשלם לעובדים נוצרים שתי משכורות ולפטר את היהודים."

הסיבות להבדלים הן : הקטע הראשון פורסם בעיתון פומבי בגרמניה, המבטא את האדרת השלטון בדרך התעמולה. והסיבה השנייה להבדל היא שהקטע נכתב ביומנו האישי של פרופסור יהודי, ומבטא את חוויותיו האישיות של יהודי בגרמניה.

ב) העקרונות האידאולוגיים אשר עמדו מאחורי הסדר החדש הוא מרחב מחייה ותורת הגזע.

תורת הגזע היא האמונה שלכל גזע תכונות משלו, והגזעים נמצאים במלחמת שליטה תמידית. על פי אמונה זו, הארים הם יוצרי התרבות (גבוהים, חכמים מוסריים) הסלאבים הם נושאי התרבות ועליהם להשתעבד לארי, בעוד השמים נתפסים כגזע הנחות ביותר. תורת הגזע באה לידי ביטוי בסדר החדש בכך שאירופה תהיה מחולקת בצורה גזעית, כלומר הארים ישלטו במרחב האירופי, בעוד הסלאבים ישועבדו לארים והגזעים הנחותים יגורשו/יהרגו.

עקרון מרחב מחייה גורס כי על הגרמנים והגזע הארי להתפשט, לכבוש ולהתיישב במזרח כדי להבטיח את קיומו. במזרח הגרמנים ישיגו משאבי טבע ומשאבים אנושיים כגון עבדים סלאבים. הפלישה לשטחים במזרח אירופה ברעיון הסדר החדש סיפקו לגרמנים משאבים רבים כגון פחם, תבואה נפט וברזל על מנת להזין את צרכי גרמניה ומלחמתה, וזאת בנוסף לעובדים בכפייה שהכיבושים סיפקו.

מראה מקום : נאציזם מלחמה ושואה, י. משעול, הייסקול 2014, עמוד 328 מקור מספר 3

היטלר על כניעת הפילדמרשל פרידריך פאולוס בקרב סטלינגרד

במקור ניתן לראות את זעמו של היטלר על הגנרל שהופקד על התקדמות הצבא הגרמני לכיוון ברה"מ, והפסדו וכניעתו בעיר סטלינגרד (ברוסיה של ימינו).
"איך הוא מסוגל להסגיר את עצמו לבולשביקים? רבים צריכים למות ואז איש כזה הולך ומחתיים ברגע האחרון את הגבורה של אחרים רבים כל כך"

קרב סטלינגרד שארך בין יולי 1942 לפברואר 1943 גרם לבלימת הכוחות הגרמנים מזרחה אל עבר ברית המועצות ורוסיה, והיווה נקודת מפנה בחזית המזרחית. הגרמנים לא הצליחו להתאושש מתבוסה זו, והצבא האדום ניצל את הניצחון כדי להמשיך ולהכות בגרמנים עד לכיבוש גרמניה בידי בעלות הברית.

2. תגובות ופעולות לנוכח המדיניות הנאצית כלפי היהודים

(א) הטענה של דבורז'סקי היא כי אסור לקרוא ליודנרטים "מנהיגים יהודיים" או מייצגים את הדרך היהודית "אל נשתמש במושג מנהיגים יהודים או מנהיגות יהודית ונסתייג מאוד מלהשתמש במושג זה". הוא מנמק זאת בכך שהיודנרטים היו אנשים חסרי מוסר ועמוד שדרה אשר שיקרו ליהודים בגטו "ראו בהם אובדי דרך, שאינם מעזים לומר לא במחיר חייהם... מיזרדרים במסדרון המוצא... טועים ומטעים".

טענת נגד היא כי היודנרטים עשו כמיטב יכולתם תחת הנסיבות על מנת לשפר את חיי היהודים בגטו. ראשית, חלק מהיודנראטים ניהלו רשתות הברחות מזון עבור תושבי הגטו. בנוסף, על מנת לקיים את קידוש החיים, יודנרטים רבים הקימו בתי ספר ובתי יתומים ותמחוי בתוך הגטאות.

(ב) דפוס אחד של האוכלוסייה המקומית בארצות הכיבוש הנאצית היא משתפי הפעולה. משתפי הפעולה היו מונעים מאנטישמיות, רצון לקבל תמורה מהנאצים עבור שיתוף הפעולה שלהם או השתלטות על כסף רכוש ונכסים יהודיים.
דפוס התייחסות אחר של האוכלוסייה המקומית הוא ה"רוב הדומם". אנשים נקטו ביחס זה בגלל אנטישמיות, פחד מהנאצים, ורצון להמשיך בחייהם ולהגן על משפחותיהם.

מראה מקום: נאציזם מלחמה ושואה, י. משעול, הייסקול 2014, עמוד 300 מקור מספר 1. מזיכרונותיה של מאשה גרינבאום על יחס האוכלוסייה בליטה ליהודים בזמן הפתרון

הסופי

גרינבאום מתארת שהליטאים, שחיו לצד היהודים למשך שנים רבות, היו אכזריים במיוחד. היא טוענת שהם שיתפו מרצונם פעולה עם הנאצים נגד היהודים, והחלו לרצוח אותם תחת ההצדקה שהיהודים הם קומוניסטים והם אלו אשר הזמינו את הסובייטים לכבוש את ארצם, ושדדו את רכושם. אלו אשר לא רצחו, טוענת גרינבאום, אנסו שגגו וגזלו את היהודים.

"הם הפכו רומחים מיוזמתם הם"; "כדי להצדיק פעולות זאת הם האשימו את היהודים בהיותם קומוניסטים ושיתפו פעולה עם הנאצים ברציחותיהם".
"הייתה זו טענה כוזבת שנתנה לגיטימציה למעשה השוד והגזל שלא היו אלא ביטוי ליצר השנה שרכשו כלפי היהודים".

המקור אשר בחרתי מציג דפוס זה כי הוא מציג את הליטאים כמשתפי פעולה ורוצחים אשר פעלו עם הנאצים ממניעים חמדניים ואנטישמיים.

3. מדיניות הנאצים כלפי היהודים בארצות הכיבוש

א. הסיבה הראשונה שהנאצים החריפו את מדיניותם היא כי הם רצו לפגוע ביהודים כלכלית על מנת למנוע מהם אפשרות להתפרנס ולהתקיים. הסיבה השנייה היא שהם שברו את חיי החברה, התרבות והדת היהודיים כדי למנוע מהיהודים כדי לתפקד כקהילה, לקיים מנהגי דת ואירועי תרבות יהודיים וזאת כדי לשבור את רוחם.

מראה מקום: נאציזם מלחמה ושואה, י. משעול, הייסקול 2014, עמוד 185 קטע מקור 1
עדת ראייה מדווחת על יחסם של הנאצים ליהודים עם כניסתם לפולין

עדת הראייה מדווחת שהנאצים פרצו לבתים פרטיים בחגים וציוו על המתפללים לרוץ, אלו שלא שמעו נורו למוות. בנוסף, החיילים הציתו את בתי הכנסת, והכריחו את היהודים לחתום על הצהרה לפיה הם אלו ששרפו את בתי הכנסת ועליהם לשלם 250,000 זלוטי (מטבע פולני).

"התפרצו הגרמנים לבית בזמן התפילה, וציוו ליהודים לעמוד. כמה יהודים לא שמעו והמשיכו לרוץ ונורו למוות"
"ביום הכיפורים הגרמנים שני בתי כנסת שהתפשטו לבתים פרטיים"; "היהודים חוייבו לשלם 250,000 זלוטי על הנזקים".

במקור זה אנו עדים להחרפה בכך שהנאצים ניסו לשבור את חיי הדת בכך שהם פוגעים במתפללים במהלך יום הכיפורים, בנוסף לפגיעה כלכלית שנעשתה בכך שהם קונסים את הקהילה בסכום גדול של כסף כדי לשלם לבעלי הבתים שנפגעו על ידי השריפה.

ב. העובדה הראשונה אשר תומכת בטענה כי שואת צפון אפריקה היא חלק משואת העם היהודי היא העובדה כי גם יהודי תוניס סבלו מרעב, והועבדו בפרך על ידי הגרמנים במחנות עבודה "היינו עובדים עד רדת החשכה לא הייתה הפסקה".

בנוסף, גם יהודי צפון אפריקה נהרגו בידי חיילי SS בקבר אחים הדומה לבורות הירי באוקראינה. החייל היהודי אשר שומר על העובדים היהודיים מספר כי פלוגתו הרגה יהודים "העמדנו יהודים כמוכם בשורה עם אתים, הם חפרו בורות ואחר כך ירינו בהם". הפרוטוקולים של ועידת ואנזה מחזקים טענה זו מכיוון שהם מונים את מספר היהודים בעולם (על פי מדינות), ואשר הנאצים תכננו בסופו של דבר להשמיד. בכך שגם טוניסיה מופיעה שם, ניתן לראות שהנאצים תכננו להשמיד גם אותם, ולכן, פעילות הנאצית בתוניס נחשבת כחלק משואת העם היהודי.

פרק שני- לאומיות וציונות

4. התנועות הלאומיות- גורמים לצמיחתן וגורמים שעיכבו את פעילותן

א.

גורם ראשון המופיע בקטע במילים "המהפכה הגדולה" הוא המהפכה הצרפתית (1789-1799). עד שנת 1789, קיים בצרפת מוסד וסמו "אסיפת המעמדות" המייצג באופן שווה כל מעמד, על אף ש-97% מהעם הם בני המעמד השלישי (איכרים/בורגנים/פועלים) והיתר ממעמד הכמורה והאצולה. המעמד השלישי סובל, משלם את מרבית המיסים, רעב ללחם, וכשהגיעו מים עד נפש, העם מורד בשלטון המלוכה של לואי ה-16 (ואשתו הנהנתנית מארי אנטואנט) תחת הסיסמה: "שוויון, חירות ואחוה". העם מפזר את "אספת המעמדות" ומקים את "האספה הלאומית" המייצגת את כל העם ללא מעמד. בסופו של דבר, מרד זה הביא לזכויות ולשוויון. במאבק זה הופל שלטונו של בית המלוכה והוקמה הרפובליקה הדמוקרטית הצרפתית שהיא הראשונה באירופה המודרנית.

הידיעות על העם הצרפתי שמרד במלוכה כדי להשיג זכויות והצליחו, מתפשטות ברחבי אירופה במאה ה-19. העמים השונים שואבים מכך השראה "אם הם יכולים גם אנחנו יכולים". לכן החלו עמים נוספים במדינות אירופה להקים תנועות לאומיות, לפתח תודעה לאומית ולצאת למאבקים לאומיים על מנת לסלק את שלטון המלוכה / הזר ולהקים מדינה עצמאית ודמוקרטית.

גורם נוסף המופיע בקטע הוא **כיבושי נפוליאון** (1800-1815) במילים "נפולאון מימש תחילה... אך לאחר מכן זנח... שהעמים סובלים מהם עד היום".

לאחר כ-10 שנים מתום המהפכה הצרפתית, נפוליאון בונפרטה, יצא במהלך המאה ה-19 למסעות כיבושים ברחבי מרכז ומערב אירופה והכריז על עצמו 'קיסר צרפת' (בהשפעת האימפריה הרומית). בשטחים אותם כבש, סייע נפוליאון להפיץ את רעיונות המהפכה הצרפתית לעמים שכבש על ידי חוקים שקבעו שוויון זכויות ("קוד נפוליאון"), ושחרור משלטונות זרים. בפועל, חייליו של נפוליאון נשארו בשטח, גבו מיסים, כפו את התרבות הצרפתית ושלטו עליהם גם כן. בני העמים השונים הבינו שהם בעצם "החליפו שליט אחד בשליט אחר". הם הבינו שגורלם בידם בלבד, וכדי להשתחרר, יהיה עליהם להיאבק בו. לכן, הם הקימו תנועות לאומיות. כלומר, שלטונו של נפוליאון נתפש ככיבוש זר המדכא את העם המקומי, את רוחו ואת תרבותו הייחודיים.

בתחילת כיבושיו של נפוליאון הוא הפיץ את רעיונות המהפכה הצרפתית, ובכך סייע לגבש תודעה לאומית בקרב העמים אותם כבש. בהמשך שנות שלטונו של נפוליאון, התנועות הלאומיות איחדו את העמים הכבושים נגד השלטון הצרפתי וביקשו להקים מדינות לאומיות ריבוניות.

הגורמים שעיכבו את פעילות התנועות הלאומיות

כיבושי נפוליאון- כפי שפורט למעלה.

גורם נוסף המופיע בקטע במילים "שונאי הלאומיות" הוא הכמורה. אנשי הדת אשר ביקשו לשמור על מעמד הדת התנגדו לרעיון הלאומי שכן ראו בו כרעיון חילוני מוחלט. "להפנות את כל הכוחות... כדי לדכא אותם אחד אחד".

ב. התנועה הלאומית היהודית המודרנית (הציונות / התנועה הציונית) צמחה באירופה בסוף המאה ה-19, בהשראת התנועות הלאומיות באירופה. הציונות שאפה לבנות מסגרת יהודית-לאומית לכלל היהודים בעולם.

גורם ייחודי לצמיחת התנועה הציונית הוא **האכזבה מהאמנציפציה וגילויי האנטישמיות המודרנית במערב אירופה** – היהודים במדינות מערב אירופה קיבלו במאה ה-19 'אמנציפציה' מהשלטונות (צרפת הייתה הראשונה בשנת 1791) – מדובר בכתב שוויון זכויות (חוק מדינה). בכך היהודים הפכו לאזרחים שווי זכויות במדינתם. האמנציפציה עוררה תקווה בקרב היהודים שיוכלו להפוך לחלק מהחברה הכללית במדינתם. שילוב היהודים בחיי החברה, ההשכלה הגבוהה והכלכלה באירופה עורר את הקנאה בהם, והגביר את האנטישמיות כלפיהם. דבר זה הוביל לדחיית ואפליית היהודים על ידי החברה המקומית למרות חוק האמנציפציה. דוגמה לכישלון האמנציפציה ניתן לראות בפרשת 'משפט דרייפוס' (1894-190) אחת מתוצאות האמנציפציה הייתה התגברות האנטישמיות המודרנית, מכיוון שרבים לא הסכימו לראות את היהודים כחלק מהלאום. אנטישמיות הייתה קיימת קודם לכן, אבל היא קיבלה צורה חדשה. בעבר השנאה הייתה קשורה לדת, ועכשיו השנאה הייתה גם קשורה לדם - היהודים נתפסו כגזע אחר ונחות (תורת הגזע) על פי תיאוריות "מדעיות", מפיצי מחלות המנסים מנסה להחליש את התורשה והתרבות של העם המקומי, וגם כאלו שמנסים להשתלט על הכלכלה והפוליטיקה במדינה למען האינטרסים שלהם ולא לטובת המדינה ואזרחיה (דוגמה: "פרוטוקול זקני ציון"). בנוסף, החלו לקום מפלגות אנטישמיות והתפרסמו קריקטורות וכתבות בתקשורת כנגד השתלבות היהודים במדינה.

בעקבות הדחייה החברתית-כלכלית באירופה, היהודים הבינו כי האמנציפציה אינה הפתרון לבעיית הקיום היהודי ויש לקחת את גורלם בידם ("אוטואמנציפציה"). הציונות טענה כי רק מסגרת לאומית נפרדת תאפשר ליהודים לחיות כשווים בין שווים ללא אפליה ורדיפות.

הגורמים שערכו את פעילות התנועה הציונית בראשית דרכה הם:

1. הדת היהודית - על פי התפיסה היהודית-מסורתית, גלות היהודים הייתה עונש מאלוהים על חטאי העם לאחר חורבן בית המקדש השני (70 לספיקה). משום כך, אסור ליהודים לשוב לארץ ישראל בהמוניהם ולהקים בה מדינת יהודית, עד אשר יגיע המשיח. זירוז הגאולה על ידי האדם נתפס ככפירה. בנוסף, האיום של הלאומיות החילונית על הזהות הדתית של היהודים הרתיע את ההנהגה הדתית של היהודים, והיא התנגדה להקמת תנועה לאומית יהודית מודרנית.

2. האמנציפציה - עם קבלת האמנציפציה במערב אירופה במהלך המאה ה-19, היהודים הפכו לאזרחים שווי זכויות במדינותיהם והחלו להשתלב מבחינה חברתית-כלכלית (אפילו להגיע לעמדות משפיעות). הקשר בין היהודים כפרטים לבין הקהילה היהודית והדת היהודית הלך והתרוּפף. בנוסף, כתנאי לקבלת שוויון הזכויות, האמנציפציה דרשה מהיהודים לגלות נאמנות למוסדות המדינה ולהזדהות עם ערכיה. היהודים ראו עצמם כחלק מהלאום שבו הם חיו, אך עם דת נפרדת. מבחינת היהודים המשתלבים, הרעיון הלאומי של הקמת מדינה יהודית עצמאית אינו רלוונטי לאור המציאות דאז. בנוסף, הם חששו שאם תקום תנועה לאומית יהודית, הם עלולים לאבד את מעמדם המדיני, חברתי-כלכלי במדינות שחיו בהם.

3. פיזור היהודים בעולם – היהודים היו מפוזרים ברחבי העולם ולא היה להם מרכז טריטוריאלי אחד שבו פעלו. בנוסף, ליהודים לא הייתה שפה משותפת (עברית הייתה שפת קודש ולא השפה

המדוברת) ותרבות משותפת (כל קהילה נהגה לפי התרבות המקומית). חלקם המשיכו את קיום הדת היהודית ומצוותיה כהלכה וחלקם החלו להתרחק ממנה (ואף להתבולל).

בנוסף, ובשונה מדרכי הפעולה של תנועות לאומיות אחרות באירופה, התנועה הציונית הייתה תלויה בהסכמת השלטונות לפעילותה.

הקושי המשמעותי היה לאחד ולגבש את העם היהודי על ידי פיתוח תודעה לאומית כדי שתנועה לאומית יהודית תצמח ותוכל לקדם את מטרותיה (מדינה ריבונית רצוי בא"י והכרה בינלאומית).

5. השינויים שחוללו התנועות הלאומיות באירופה והתנועה הציונית בארץ ישראל

א. הלאומיות כתופעה מדינית (שינויים במפה המדינית של אירופה) – לאחר מלחמת העולם הראשונה נחתם חוזה ורסאי. אחד העקרונות של חוזה זה היה ההכרה בזכותו של כל עם להגדרה עצמית ולהקמת מדינה ריבונית. בעקבות חוזה ורסאי נוצרו שני שינויים לאומיים מהותיים במפה המדינית של אירופה:

- הקמת מדינות לאום חדשות – מעצמות אירופה הגדולות שהפסידו במלחמת העולם הראשונה ריכזו תחתיהן מספר לאומים שונים, ובעקבות חוזה ורסאי הן פורקו. לאחר הפירוק הוקמו מדינות לאום חדשות, במסגרת הזכות להגדרה עצמית. לדוגמה – התפרקות הקיסרות הרוסית והקמת ליטא, לטביה, פולין ועוד.

- איחוד מדינות קטנות – היו מקרים בהם מספר מדינות קטנות יישובו על ידי בני אותו לאום. בעקבות מאבקן של התנועות הלאומיות, אוחדו מדינות קטנות אלה לכדי מדינה לאומית אחת (דוגמת איטליה וגרמניה).

הלאומיות כתופעה חברתית – יצירת מוקדי זהות חדשים. לפני התעוררות הלאומיות אנשים הגדירו את עצמם בעיקר לפי מעמד ודת. עם התעוררות הלאומיות המודרנית במאה ה-19 מוקדי הזהות הישנים (אצולה ומלוכה) הפכו לפחות רלוונטיים עבור אנשים. במקומם הלאומיות הפכה למוקד זהות חדש, הייתה לגורם חברתי מאחד, וגישרה על פני פערים חברתיים, כלכליים ותרבותיים.

ב. השינויים שחוללה התנועה הציונית בארץ ישראל בשנים 1881 – 1914

בתחום הביטחון

איכרי המושבות סבלו מגניבות והשחתת רכוש מהאוכלוסייה הערבית והבדואית, והשלטונות העות'מאניים לא סייעו להם. בהתחלה העסיקו האיכרים שומרים בדואים וצ'רקסים, אך התברר כי השומרים לא היו יעילים ולעיתים אף סייעו לגנבים.

לאור כישלונם של השומרים הבדואים והצ'רקסים, גבר הרצון של בני העלייה השנייה שהאמינו שבדומה לרעיון "כיבוש העבודה" גם רעיון "כיבוש השמירה" צריכה להיות בידים של יהודים. בשנת 1907 נפגשו שבעה צעירים חברי מפלגת "פועלי ציון" ביפו וייסדו את ארגון השמירה החשאי 'בר גיורא' (על שמו של שמעון בר גיורא, אחד ממנהיגי המרד הגדול מול הרומאים בתקופת בית שני). מטרתו של הארגון הוא כיבוש העבודה וכיבוש השמירה על ההתיישבות היהודית. כמפקד הארגון נבחר ישראל שוחט. סיסמת הארגון: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום".

לאחר שאותם צעירים למדו את תרבותם ואת דרכי השמירה מהערבים ומהבדואים, הם החלו לאמן צעירים יהודים (בנשק וברכיבה על סוסים) כדי ליצור כוח יהודי מגן ובניסיון לקבל משרות שמירה במושבות.

בתחילה הם נתקלו בהתנגדות בני העלייה הראשונה כי שכר היהודים היה גבוה יותר. אולם לאור הצלחתם של חברי 'בר גיורא' במושבה בסג'רה (כיום אילניה) שבגליל התחתון – שם הוכיחו לראש המושבה (אליהו קראוזה) את יעילותם וללא כל תשלום שהשומר הצירקסי התרשל בתפקידו. השומרים הצירקסיים פוטר והארגון קיבל לידי את השמירה במושבה. "בר גיורא" הסכים לשמירתו במושבות נוספות באזור בתנאי שיועסקו במושבות פועלים יהודים ושידברו בעברית. לצד התגברות הפרעות של הערבים ביישוב היהודי בא"י והצורך להרחיב את השמירה בו, בשנת 1909 הוחלט על הקמת ארגון שמירה חדש, חוקי וגלוי בשם 'השומר' אשר ידאג לביטחון המושבות והעבודה בהן. בראש הארגון עמד ועד בן שלושה חברים. לוועד זה היו סמכויות חוקיות כבאי כוחו של הארגון לחתום על חוזי שמירה ועבודה מול המושבות שביקשו את עזרתם.

בשיא פעילותו, בשנת 1913, מנה הארגון כ-100 חברים וכ-300 שכירים יהודים, וריכז את השמירה ב-13 מושבות בארץ ישראל. לאחר פירוק "השומר" בשנת 1920, השתתפו חברי הארגון בהקמת מחתרת "ההגנה" (הכוח הצבאי הגדול ביישוב היהודי בא"י בזמן המנדט הבריטי) ותרומתם ניכרה בהקמת הפלמ"ח, וצבא ההגנה לישראל.

תרומת ארגון 'השומר'

1. פתרון לבעיית הביטחון של המושבות שסבלו מגניבות רבות מצד שכניהם הערבים.

2. 'כיבוש השמירה' – ארגון 'השומר' ביקש לבטל את תלות המושבות בשמירה הערבית, ולהפוך את היהודי הגלתי ליהודי "החדש" – זה ששומר על עצמו ועל מולדתו.

3. 'כיבוש העבודה' – אנשי ארגון 'השומר' ראו בעצמם שותפים למפעל הציוני ופעלו גם בתחום העבודה על ידי הקמת 'גדוד העבודה'. כל חבר בארגון 'השומר' התחייב לעבוד שנה אחת לפחות בחקלאות. בנוסף, אנשי 'השומר' דרשו מהמושבות להעסיק כמות מסוימת של פועלים עבריים במושבות, כתנאי לקבלת שירותי שמירה מהארגון. כלומר, לימוד עבודת האדמה והמלאכות בכל ענף ומקצוע והעדפתם בהעסקה אצל יהודים, על פני פועלים זרים (בעיקר ערבים).

בתחום ההתיישבות – במהלך העלייה הציונית הוקמו בארץ ישראל שתי צורות התיישבות חקלאיות חדשות: מושבה וקבוצה. בנוסף, הוקמה העיר העברית הראשונה – תל אביב. ערב העלייה הראשונה (1881), חיים היהודים בארץ בארבע ערים מעורבות (ירושלים, חברון, טבריה וצפת), מרבית הערים בארץ הן ערביות (עזה, שכם) יש רק שני ישובים בלבד של יהודים: מקווה ישראל שהוקם ב-1870 והמושבה פתח תקווה שהוקמה ב-1878. בנוסף, ניתן לראות כי עד מלחמת העולם הראשונה ההתיישבות היהודית בארץ ישראל הפכה מהתיישבות קטנה ומפוזרת, להתיישבות משמעותית, להלן הישגיה:

• ממטולה בצפון ועד גדרה בדרום נולדה רשת של כ-40 ישובים שהפכו מוקד משיכה לעולים חדשים ולישובים נוספים שיקומו. רוב הישובים הוקמו באזור הגליל, מישור החוף והשפלה בגלל הקרבה למקורות מים, לדרכים ראשיות או לשווקים.

• הישובים הוקמו במפוזר בכל חלקי הארץ ולא היו מרוכזים במקום אחד כדי ליצור רצף טריטוריאלי וגבולות למדינה היהודית העתידית (למשל: מטולה בגליל העליון, זיכרון יעקב וראשון לציון במישור החוף, כפר סבא בשרון, באר טוביה בדרום ועוד). הדבר כלל גם רכישת קרקעות באזור החוף, הגליל והעמקים.

• מגוון של צורות התיישבות הוקמו בתקופה זו (מושבה, קבוצה ועיר עברית), כלומר לא רק צורה אחת של התיישבות.

כי הקמת העיר תל אביב תרמה לביסוס התנועה הציונית בארץ ישראל והתפתחות ההתיישבות בארץ ישראל. תל אביב הפכה למרכז הישוב היהודי בארץ ישראל ומימוש התיישבות עירונית למופת של התנועה הציונית. כמה מהמנהיגים הבולטים של הישוב היהודי עברו לגור בה. התיכון העברי הראשון, "גימנסיה הרצליה", עבר מיפו לתל אביב והיא הפכה למרכז כלכלי, תרבותי, חינוכי ורוחני. העיר הפכה למוקד משיכה להמוני עולים שהגיעו מאירופה בעליות הבאות. תל אביב שימשה בסיס לחיים עצמאיים (ניתוק מהאוכלוסייה הערבית), להחייאת השפה העברית, צמיחה כלכלית באמצעות פיתוח מסחר ותעשייה, השקעות ומקומות עבודה רבים לעולים.

6. התנועות הלאומיות - מטרות ודרכי פעולה

א. התנועה הלאומית בגרמניה

אימוץ הרעיון הלאומי גרם לעמים רבים באירופה לצאת ולהיאבק למען חירותם הלאומית. ביטוי משמעותי ראשון לכך היה באירועים שהתרחשו בשנת 1848 ואשר זכו לכינוי אביב העמים. בטווח המידי הסתיימו אירועים אלה בכישלון ברור. כל המרידות דוכאו ואף אחת מקבוצות הלאום לא הצליחו להשיג ריבונות. למרות זאת, דיכוי המרידות לא הביא לחיסול התפיסה הלאומית. הלאומים בארצות השונות המשיכו להחזיק בתפיסה זו והמשיכו להיאבק להגשמת הרעיון הלאומי.

•מטרתו של אוטו פון ביסמרק, מנהיג המאבק, הייתה לראות את גרמניה כמעצמה מדינית בהנהגת פרוסיה. כלומר, מדינה גרמנית אחת מאוחדת וחזקה מבחינה צבאית, כלכלית ופוליטית. אחת מדרכי הפעולה של גרמניה שהושפעה מהזרם הרומנטי התבטאה בפעולות אינטלקטואליות שטיפחו את ההיסטוריה הגרמנית, את הספרות והלשון של גרמניה ואת שורשי הזהות הגרמנית בתרבות הכפרית העממית. לדוגמה, בשנת 1816 כינסו האחים גרים אגדות עם גרמניות (למשל שלגיה וכיפה אדומה) בספר אחד והיו לחלוצי המחקר של התפתחות הלשון הגרמנית.

ב. מטרת התנועה הציונית היא להקים מדינה ליהודים בארץ ישראל, או כפי שנוסח בתכנית באזל "התיישבות יהודית בארץ ישראל."

הרצל טען שהתיישבות יהודית בארץ ישראל או בכל מקום אחר תחייב הסכמה של מעצמות העולם. על מנת להשיג אישור להתיישבות בארץ ישראל (צ'רטר), פנה הרצל למספר גורמים. אחד מהם היה המגעים הפוליטיים עם הסולטן העות'מאני (1901).

האימפריה העות'מאנית שלטה בארץ ישראל בזמנו של הרצל ולכן רצה להשיג ממנה את צ'רטר להתיישבות בארץ ישראל. ארבע פעמים ניסה הרצל להיפגש עם הסולטן העות'מאני - עבד אל חמיד השני, ואפילו ששילם שוחד ("בקשיש") לפקידיו, רק בפעם החמישית הפגישה התקיימה בטורקיה בשנת 1901.

בתמורה לקבלת הצ'רטר, הרצל הציע לסולטן את הדברים הבאים :

1. גיוס סכום כסף מהיהודים העשירים בעולם עבור כיסוי חובותיה הרבים של האימפריה העות'מאנית. (הערה: הרצל גרם לסולטאן להבין כי עשירי היהודים יתמכו ללא היסוס בתכנית זאת, למרות שלא הייתה לו כל הבטחה לשיתוף פעולה מהם.)

2. התיישבות היהודים בארץ ישראל תהיה נאמנה לאימפריה העות'מנית - היא תחזק את הכלכלה שלה בתיעוש ובניצול משאבי הטבע הקיימים, ובנוסף תפתח אותה מבחינה תרבותית (בעיקר ע"י יהודי אירופה).

תמורת הסיוע הכספי, הסכים הסולטן בפגישתם בפברואר 1902 שיהודים יתיישבו ברחבי האימפריה כולל ארץ ישראל, אך התנגד להתיישבות לאומית-יהודית מאורגנת בה. על פי ההצעה של הסולטן להרצל, היהודים יקבלו אזרחות תורכית ולהתיישבותם לא יהיו כל סממנים לאומיים מפני הוא רצה שמעמדו ישמר מול עמים אחרים והטורקים ברחבי האימפריה העות'מנית. המשא ומתן כשל סופית כאשר הרצל לא הצליח לגייס כספים לכיסוי חובות האימפריה, וגם מפני שהרצל הבין כי הסולטן העות'מני לא יאפשר הקמת בית לאומי לעם היהודי בשטחים שבשליטתו בשום תנאי ולכן דחה את הצעתו.

ג. הצהרת בלפור

ב- 02.11.1917 פרסם שר החוץ הבריטי, ארתור ג'יימס בלפור, הצהרה חתומה שמביעה אהדה לציונות, אך אין בה התחייבות ברורה לפעולה בריטית.

-תוכן ההצהרה:

"ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה, הקמת בית לאומי/מולדת לעם היהודי בא"י, ותפעל במיטב מאמציה להשגת מטרה זו, ובתנאי ברור שלא יעשה דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הלא יהודיות בא"י ובזכויות ובמעמד המדיני של יהודים בכל ארץ אחרת".

בחלקה הראשון של ההצהרה עולה "הבטחה/מחויבות" לסייע בהקמת בית לאומי.

אולם המשך ההצהרה מעלה שני תנאים.

- בריטניה תסייע להקמת הבית הלאומי, בתנאי שהערבים (העדות הלא יהודיות) בארץ לא יפגעו.

- בתנאי שמעמדם של יהודים שחיים בארץ אחרת לא ייפגע.

הצהרת בלפור קידמה את מטרות הציונות בכך שבפעם הראשונה מעצמה גדולה מביעה הכרה בזכויותיהם הלאומיות של היהודים. בנוסף, נוסח ההצהרה תאם למטרת הציונות כפי שמופיעה בתוכנית באזל. המונחים 'בית לאומי', 'ארץ ישראל', 'משפט הכללי' שהיו מונחים מרכזיים בתוכנית באזל, באים לידי ביטוי בהצהרת בלפור. הצהרת בלפור הייתה מסמך היסטורי רשמי עבור התנועה הציונית אותו יכלו להציג בפני מעצמות העולם, וכן לקדם את העלייה לארץ ישראל.

פרק שלישי - המאבק על הקמת מדינת ישראל

7. המאבק של היישוב היהודי בבריטים (1945 1947).

א. בשנת 1918 כבשו הבריטים את ארץ ישראל מידי התורכים, והחל משנת 1922 בריטניה שולטת בארץ עפ"י אישור שנקרא "מנדט", אשר ניתן לה מגוף בשם "חבר הלאומים", האו"ם שלאחר מלחמת העולם השנייה. הבריטים שלטו על שתי אוכלוסיות- מיעוט יהודי ורוב ערבי שפתח במהומות לאורך השנים כנגד היהודים בעיקר. בתגובה, בריטניה פרסמה מסמך שנקרא "הספר הלבן", מסמך המבטא את מדיניותה/אופן הניהול של המנדט בארץ, ומתמקד בהגבלת היהודים בארץ בשני תחומים:

ראשית, הגבלת העלייה היהודית לארץ (אישור עליה ומתן סרטיפיקטים של עד סך כולל של 75,000 יהודים בלבד).

שנית, הגבלת מכירת קרקעות ליהודים בארץ.

ההעפלה החלה בעקבות הרצון של היהודים להתנגד למדיניות הספר הלבן עוד לפני מלחמת העולם השנייה, אולם הצורך לעלות לארץ ישראל גבר לאחר המלחמה מכיוון שלניצולי השואה לא היה לאן לפנות. רבים שהו במחנות העקורים ורצו לעזוב את אדמת אירופה שהרעה עימם.

בנספח שלפנינו נראית אניה שעליה הכיתוב "העפלה" המבטא את העלייה הלא חוקית של יהודים לארץ ישראל בזמן שלטון המנדט הבריטי. עוד ניתן לראות כי האניה פורצת את גדרות התיל ומסמלת את המאבק הנחוש והיצירתי של המעפילים לארץ ישראל מתוך הרצון העז לבנות חיים חדשים על אף המחסומים הרבים שהופעלו על ידי הבריטים. אלה באים לידי ביטוי גם במילים "חיים ויצירה" שבתחתית הכרזה.

מאבק עיקש זה הבא לידי ביטוי בנספח שלפנינו מתאר את מטרות ההעפלה הבאות:

1. חיזוק כוחו של היישוב היהודי בארץ ישראל על ידי הגעת עולים רבים- שכן בנספח אנו רואים אניה גדולה המאפיינת את ההעפלה לאחר מלחמת העולם השנייה ובמילים "חיים ויצירה".

2. להיאבק ב'ספר הלבן' על הגבלת עליית יהודים ומציאת פתרון בעיית 'העקורים' על ידי עלייתם לארץ ישראל כפי שניתן לראות בפריצת גדר התיל הקרוע שבנספח.

מטרה נוספת של ההעפלה היא התקווה של היישוב היהודי לשכנע את העולם שצריך להפסיק את המנדט הבריטי באמצעות חשיפה למצוקות המעפילים.

ב. אחת מדרכי המאבק בבריטים הייתה מאבק צבאי.

מנהיגי התנועה הציונית והיישוב היהודי (בראשות דויד בן-גוריון) סלדו מפעולות "הפורשים", האצ"ל והלח"י, בשל הסיכונים הבאים:

1. המשך הפעילות הצבאית נגד הבריטים תפגע במוסריות המאבק של העם היהודי, ותסיט את דעת הקהל העולמית נגד היהודים.

2. מאבק אלים עלול לגרום לתגובה בריטית חריפה שתפגע קשות ביישוב היהודי.

3. הקמת מדינה יהודית מותנית בקידום המאבק למען העפלה והתיישבות.

ארגוני האצל והלחי בחרו להמשיך לפעול במאבק צבאי אלים ויזום נגד השלטון הבריטי במקביל למאבק למען העפלה והתיישבות. 'הפורשים' דגלו במאבק צבאי שיימשך ללא הפסקה וללא הגבלת זמן (גישת 'המאבק הרצוף'), תוך נקיטת כל האמצעים האפשריים ופגיעה בכל המטרות הקשור ב'ספר הלבן' עד שהבריטים יעזבו את הארץ. בשל הסיבות הבאות:

1. הבריטים יעזבו את הארץ רק בכוח ואין כל טעם לדון עם השלטון הבריטי. יש לצאת למאבק כוחני עד שהבריטים יגורשו.

2. אם יפרוץ מאבק אלים בארץ, הבריטים יאלצו לתגבר את כוחותיהם באזור, מה שיכביד עליהם כלכלית, ויגרור ביקורת מצד הציבור הבריטי.

3. דרך מאבק זו הוכיחה את עצמה במאבקן של תנועות אחרות להשגת עצמאות מדינית.

8. מהחלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר ועד להכרזה על הקמת המדינה

א. עיקרי החלטת האו"ם, תכנית החלוקה:

1. סיום המנדט הבריטי בהקדם האפשרי, ולא יאוחר מהתאריך ה- 1/8/1948. (הערה: בהחלטה 181 נקבעו גם הסדרי הממשל הזמניים עד כינון של המדינות החדשות, וכן נקבע שהמדינות החדשות יכריזו על עצמאותן בחודש אוקטובר 1948).

2. בריטניה תודיע לאו"ם מתי היא מתכוונת לסיים את המנדט (בהמשך נקבע ל-15.5.1948).

3. חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות – אחת יהודית על 55% משטח הארץ ואחת ערבית על 45% משטח הארץ.

4. ירושלים וסביבתה יהיו בשליטה בינלאומית בחסות האו"ם (לטובת השמירה על זכויות האדם והאזרח, חופש הדת ולפחות ל-10 שנים אז ייקבע בעלות על שטחה למדינה יהודית/ערבית במשאל עם).

5. שתי המדינות החדשות יקיימו מערכת כלכלית משותפת (כולל מטבע משותף ואזור מכס אחד).

ככל שתאריך ההצבעה באו"ם התקרב, כך גבר המתח אצל היהודים. הגיעו שמועות שנציג יוון מתכוון להצביע נגד, וגם נציגי הפיליפינים והאיטי. היהודים הפעילו באופן יצירתי את הקשרים על מנת להגביר את הלחץ על המדינות המתלבטות והמתנגדות וניסו לשכנען. להלן מספר פעולות שנעשו:

(1) מנהיגי היישוב היהודי (הסוכנות היהודית) נפגשו עם ראשי מדינות מכל העולם ושכנעו אותם כי היישוב היהודי מוכן להקים מדינה עצמאית, ולכן יש להצביע בעד תכנית החלוקה. החלוקה נעשתה לפי הרקע, הקשרים וכישורי השפה של החברים. כך למשל אליהו ששון טיפל בסורים, תימנים ועיראקים. משה טוב טיפל בקולומביה, אליהו אילת בסובייטים ועוד. דוגמה נוספת היא שאנשי הסוכנות איתרו בחור אמריקני שפעם עבד בפיליפינים והיה חברו האישי של נשיא פיליפינים וביקשו ממנו להתקשר לנשיא ולשכנע אותו. בסוף קיבל הנשיא

כמה טלפונים ובשיחה נאמר לו כי אם לא תצביע ארצו בעד הצעת החלוקה הדבר ישפיע לרעה ליחסי פיליפינים וארצות הברית. ואכן זה פעל.

(2) יהודי ארצות הברית הפעילו לחץ על הנשיא טרומן - בחודשים עד להצבעה מתנהל מאמץ עצום של התנועה הציונית לשכנע, בעיקר את ארה"ב, לתמוך בהצעת החלוקה. בריה"מ תמכה ללא סייג בתוכנית החלוקה אך נדרש היה לחץ אמריקני בכדי לשכנע מספיק מדינות לתמוך בתוכנית. רק לאחר לחץ כבד על נשיא ארה"ב - הארי טרומן, מצד נציגים יהודיים (ציוניים) בארה"ב (כמו אבא הילל סילבר) מסכימים הפוליטיקאים בקונגרס האמריקאי להפעיל את לחצם על הנשיא וכך כדי להבטיח שארה"ב תתמוך בהקמת מדינה יהודית בזמן ההצבעה באו"ם (זו הייתה שנת בחירות וטרומן רצה לזכות בתמיכת יהודי ארה"ב). בנוסף לכך, יהודי ארה"ב אף לחצו עליו לשכנע עוד מדינות בגוש המערב שיצביעו בעד תוכנית החלוקה (כמו צרפת, הולנד, בלגיה שאכן הצביעו בעד).

(3) אנשי עסקים יהודים-אמריקאים ניצלו את קשריהם עם ראשי מדינות בעולם ושכנעו אותם להצביע בעד תוכנית החלוקה. לדוגמה, את תמיכתה של ליבריה בתוכנית החלוקה השיגו בעזרת לחץ של איש העסקים הרווי פיירסטון, יצרן צמיגים, שאיים כי יפסיק לקנות גומי מליבריה אם לא תצביע בעד תוכנית החלוקה. הלחץ עבד ונציג ליבריה הצביע בעד.

ב. לאור המצב הצבאי של הישוב היהודי בארץ ישראל, ארה"ב הציעה לדחות את ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ולהקים 'משטר נאמנות' בחסות האו"ם. ב- 12 במאי 1948 התקיים דיון של 'מנהלת העם' (הממשלה הזמנית) בתל אביב. הממשלה הזמנית ובראשה דויד בן-גוריון הייתה צריכה להכריע האם להכריז על הקמת המדינה ביום עזיבת הבריטים ב- 14 במאי 1948, או לקבל את ההצעה של האו"ם וארה"ב להפסקת אש של שלושה חודשים, שבמהלכה אסור לצדדים (הערבים והיהודים) להתחמש. יש לזכור, בזמן שהתכנסו חברי מנהלת העם, עדיין יש מלחמה, וארבעת יישובי גוש עציון נפלו בידי הערבים.

במהלך הדיון עלו טיעונים, שיקולים וסיכונים אשר השפיעו על ההחלטה. - בן גוריון שהיה נגד דחיית ההכרזה טען שלמרות הפלישה הצפויה, נוכל להתמודד עימה באמצעות המוטיבציה הרבה של המגויסים להגן על המדינה. שערי הארץ ייפתחו, ונוכל לגייס את העולים. כמדינה נוכל להכריז על גיוס חובה ולהטיל מיסים לטובת רכישת נשק. כמו כן, עסקת הנשק מצ'כוסלובקיה תסייע בכלים רבים. אולם המתנגדים חששו מפלישת מדינות ערב - היה ברור שאם נכריז על מדינה, מדינות ערב יפלו. לא נוכל להתמודד מול התקפה משולבת של צבאות ערב השכנות בשל יתרון המשמעותי בכוח אדם, בנשק ובציוד, והמדינה לא תחזיק מעמד. לכן עדיף לדחות את ההכרזה.

9. מלחמת העצמאות

א. יום לאחר ההצבעה באו"ם על תוכנית החלוקה, 30 בנובמבר 1947, החלו התקפות של ערביי ארץ ישראל על היישוב היהודי ונפתחה מלחמת העצמאות. הקשיים איתם התמודדו אנשי היישוב היהודי בתקופה הראשונה של מלחמת העצמאות היו :

- הקמת צה"ל ופירוק המחטרות – המהלך של פירוק המחטרות והקמת צבא אחיד נתקל בהתנגדויות וקשיים מצד המחטרות. מצב זה הקשה על הלחימה במלחמת העצמאות.

- היעדר הבחנה בין חזית ועורף – במלחמת העצמאות נאלצו להשתתף גם אזרחים ולא רק לוחמים. זאת מכיוון שהלחימה התנהלה בין ישובים ערבים ויהודים צמודים, בין שכונות ערביות ויהודיות סמוכות בערים המעורבות (למשל חיפה ויפו), וביישובי הגבול היהודיים. הקרבות שיבשו את אורח החיים של האזרחים, בעיקר ביישובים המבודדים. הניצחון במלחמה היה תלוי ביכולתה של האוכלוסייה האזרחית להחזיק מעמד בקרבות.

- קליטת עלייה תוך כדי לחימה – לאחר הקמת המדינה הגיעו לא"י גלי עלייה רבים והיה קושי כלכלי וארגוני בקליטתם.

- בעיות כלכליות – לצד היהודי היה קושי לממן נשק ללחימה לכוחות הלוחמים וגם במקביל לדאוג לאזרחים במתן צרכים בסיסיים (בעיקר מזון, פרנסה ומגורים).

אירוע מדגים – שיירת הלי"ה

הדרך לישובים היהודים של גוש עציון (דרומית לירושלים) הייתה רצופה בכפרים ערבים עוינים שחסמו את הדרך ולא ניתן היה להעביר להם שיירת אספקה רכובה. היה חשש כבד כי הם לא יחזיקו מעמד לאורך זמן ללא ציוד חיוני (אוכל, מים ותרופות) וייפלו לשליטה ערבית. לכן ב-15 בינואר 1948 התארגנה שיירה רגלית של 40 לוחמי פלמ"ח (חברי 'ההגנה' רובם סטודנטים צעירים) מהיישוב הר-טוב, במטרה להעביר ציוד ונשק לגוש עציון המנותק. רק חלק מלוחמי הכוח היו מצוידים בנשק וחלקם נפצעו מהיתקלויות קודמות עם הערבים, לכן לדרך יצאו 35 (לי"ה) לוחמים בדרכם לגוש עציון (בפיקודו של דני מס). השיירה יצאה בחשאי בשעות בין ערביים ותכננה להגיע לגוש עד עלות הבוקר. על פי עדויות שונות, לוחמי הפלמ"ח פגשו בדרך רועה צאן זקן. הכוח התלבט האם לירות ברועה הצאן, דבר שאינו מוסרי, או לשחררו, דבר שעלול לסכן את הכוח. רועה הצאן שוחרר והזהיר את ראש הכפר הערבי הסמוך. ראש הכפר הזעיק את אנשי הכפר מבתיהם שיצאו להילחם בכוח הפלמ"ח. מאות הלוחמים הערבים ארבו על גבעה לכוח הפלמ"ח (בקרבת עמק האלה) והחלו לצלוף ולירות עליהם. בעקבות התקפת הכוח הערבי, התפתח קרב הגנתי ממושך, קשה ונואש עד שכל לוחמי הפלמ"ח נהרגו ב-16 לינואר 1948. חילוץ וקבורת ההרוגים התעכב, מפני שהיה קושי למצוא ולזהות אותם עקב הפגיעה בהם על ידי תושבים ערבים. היהודים ביישובי גוש עציון המשיכו להיאבק בגבורה עוד כמה חודשים אך הישובים נפלו לערבים יום לפני הכרזת המדינה (13/5/1948).

ב. התקופה השלישית של מלחמת העצמאות מתחילה יום לאחר הכרזת המדינה ב-15.5.1948, עם פלישת צבאות ערב למדינת ישראל שזה עתה הוקמה. הכוח הערבי כלל את צבאות סוריה, לבנון, עיראק, ירדן ומצרים. למרות הנחיתות הישראלית, לאחר 4 השבועות הקשים, הצליחה ישראל לבלום את הכוחות הערביים. כוחות המגן הצליחו לשמור על קיום המדינה במחיר דמים כבד מאוד בהרוגים ופצועים (876 לוחמי צה"ל וכ-300 אזרחים). בסיומו של תקופה זו (10.6.1948) נכנסה לתוקפה, ביוזמת האו"ם ובהסכמת הצדדים הלוחמים, הפוגה (ראשונה) במלחמה, שנמשכה כחודש ימים.

מניעי מדינות ערב לפלישה למדינת ישראל במאי 1948:

- 1) מדינות ערב התנגדו לתוכנית החלוקה מ-כ"ט בנובמבר 1947, ואף הכריזו כי ישמידו את מדינת ישראל כאשר היא תוקם. הפלישה במאי 1948 מממשת איום זה לחיסול מדינת ישראל.
- 2) מדינות ערב שאפו להתרחב טריטוריאלי, כל אחת בנפרד: ירדן רצתה לספח את הגדה המערבית שהוקצתה למדינה הערבית, מצרים רצתה לספח את הנגב אליה כדי להחליש את ירדן, סוריה ולבנון שאפו לספח שטחים בצפון הארץ.
- 3) מנהיגי מדינות ערב חששו ליציבות משטריהם וביקשו להעלות את כוחם בעיניי הציבור עליו שלטו, באמצעות פלישה וכיבוש מהיר של מדינת ישראל.
- 4) במהלך השלב הראשון של המלחמה זרם של פליטים פלסטינים שברחו מהמלחמה החל להגיע למדינות ערב. על מנת לעצור את גל הפליטים הזה, פלשו מדינות ערב למדינת ישראל כדי לאפשר לפליטים הפלסטינים לחזור לשטח ממנו ברחו.

החלטת האו"ם לא מומשה על הקמת מדינה ערבית/פלסטינית מכיוון שהערבים לא קיבלו את תכנית החלוקה של האו"ם וסירבו לממש אותה. במהלך מלחמת העצמאות צה"ל כבש חלק משטחי המדינה הערבית שנקבעו על ידי האו"ם וניצח את ערביי א"י. בנוסף, בהסכמי שביתת הנשק אף אחת ממדינות ערב לא דרשה לממש את ההחלטה על הקמת מדינה ערבית/פלסטינית.

פרק רביעי - סוגיות נבחרות בתולדות מדינת ישראל

10 מלחמת ששת הימים

מלחמת ששת הימים. ב 5 ביוני 1967, לאחר שמדינת ישראל הבינה שמדינות ערב מתכננות לתקוף אותה ולאחר תקופת המתנה ממושכת, תקפה ישראל את ירדן, סוריה ומצרים, ובתום שישה ימים כבשה את רצועת עזה וחצי האי סיני מידי מצרים, את יהודה ושומרון/הגדה המערבית מידי ירדן ואת רמת הגולן מידי סוריה. ישראל הגדילה את שטחה פי ארבעה, העולם הערבי הושפל וזהו ניצחון מזהיר, שבכל העולם מהללים.

א. התגברות המתיחות בגבול הסורי- "פעולות התגמול בגבול סוריה"

בשנת 1967 גברה המתיחות בגבול סוריה-ישראל. הידיעות על ריכוז כוחות גדולים כביכול של צה"ל בגבול סוריה, באו ממוסקבה. ידיעות אלו ממוסקבה באו גם לעודד התלקחות צבאית באזור. למרות שלא היה ריכוז כזה, חשו הסורים איום מצד ישראל על רקע הפלתם של שישה מטוסים סוריים מעל הכינרת (בקיבות "האון") ב- 7 באפריל 1967.

ב. הקרב על המים (סוריה-ישראל)

בין סוריה לישראל שררה מתיחות על רקע הקמת "המוביל הארצי" מאז 1964 (העברת מים מן הכינרת לנגב). סוריה עמדה בראש מאבקן של מדינות ערב למנוע מישראל מימוש תכניותיה. על פי החלטה של ועדת הפסגה הערבית הראשונה, סוריה התחילה בפעולות שנועדו להטות את זרימת מקורות הירדן, הבניאס והחצבני, כך שלא יזרמו לירדן.

ג. ישראל החליטה לפגוע בעבודות ההטיה הללו, כפי שמופיע בקטע " במפעלי ההטיה ובשריון סורי שהתנכל לחורשים בשדות הגליל". מטוסי חיל האוויר הישראלי תקפו בקיץ 1966 את האתר שבו התבצעו פעולות ההטיה. סוריה הפסיקה את פעולותיה, אולם הפוטנציאל להתלקחות נשאר- " ההתנגשויות בין חיל האוויר הישראלי לחילות האוויר הסוריים והמצריים...".

ד. פעולות מחבלים נגד ישראל

ועידת הפסגה הערבית החליטה על הקמת ארגון השחרור הפלשתינאי (אש"ף) שהזרוע הצבאית שלו הייתה "אל- פתח". המחבלים ב"אל- פתח" נתמכו על ידי ממשלת סוריה וביצעו מאות פעולות טרור וחבלה נגד ישראל עד פרוץ המלחמה.

חולשתה של ישראל בעיני הערבים בעת חילופי השלטון

חילופי השלטון בישראל עם פרישתו של דוד בן גוריון, החלפתו על ידי לוי אשכול, שנתפס כאדם הססן, והמיתון הכלכלי הקשה שפקד את מדינת ישראל באמצע שנות ה- 60 הובילו את מנהיגי מדינות ערב להערכה כי מדינת ישראל נחלשה וכי זו השעה המתאימה לתקוף אותה – "לקראת התפתחות פעולות האיבה להיקף נרחב יותר."

ה. תוקפנות מצרית וחסידת מיצרי טיראן- "אף על פי כן מרמזים סילוקו של כח האום...."

מאז התבוסה במלחמת סיני ביקשה מצרים ל"סגור חשבון" עם ישראל. נאצר התחיל להתכונן לעימות צבאי עם ישראל, שיחזיר לו את כבודו כמנהיג העולם הערבי ויחלץ אותו מההסתבכות הצבאית בתימן. בנוסף, ב-22 במאי 1967 הכריז נאצר על חסימת מפרץ אילת לאוניות ישראליות ולכל האניות המובילות "חומרים אסטרטגיים לישראל". זו הייתה הפרה בוטה של החוק הבינלאומי. במהלך זה הפך נאצר את המלחמה כמעט לבלתי נמנעת.

השפעת המלחמה בתחום יחסי ישראל ומדינות ערב

א. החרפת הבעיה הפלשתינית – הפלשתינים הקצינו את עמדותיהם לאחר המלחמה. מדינות ערב תמכו ועודדו את המאבק הפלשתיני ובעקבות זאת התרבו פעולות החבלה והטרור נגד ישראל וישראלים.

ב. מלחמת ההתשה – לאחר התבוסה של הצבא המצרי במלחמת ששת הימים התחילה מצרים באוקטובר 1968 בהפגזות כבדות על כוחות צה"ל אשר היו ממוקמים בגדה המערבית של תעלת סואץ. ההפגזות האלו שהלכו והתגברו זכו בכינוי- "מלחמת ההתשה".

ההשפעה של תוצאות מלחמת ששת הימים

בתחום חברתי

א. הוויכוח הציבורי על עתיד השטחים – כאמור, התחילו להתגבש בישראל מחנות חברתיים כמו גוש אמונים שטענו שהשטחים הם חלק בלתי נפרד מארץ ישראל ושצריך ליישבם לעומתם תנועת "שלום עכשיו" טענה כי מטעמים מוסריים אין להחזיק בשטחים כבושים ולשלוט באוכלוסייתם.

ב. שינוי מצב הרוח – במקום אווירת הייאוש שהייתה לפני המלחמה, כעת הייתה אוירה של אופטימיות, הרבה נטו להאמין שהערבים למדו את הלקח ועכשיו יהיו מוכנים לעשות שלום בכל מחיר.

בתחום הכלכלי

בתקופה שלאחר המלחמה עבר המשק הישראלי ממצב של מיתון לשגשוג כלכלי. הודות ליהודי העולם גדל יבוא ההון למדינת ישראל והגידול בהשקעות הביא להרחבת התעשייה הכבדה והקלה, להרחבת היקף התעסוקה, לגידול בייצוא ולירידה בהיקף האבטלה. הירידה באבטלה הביאה להגדלת כוח הקנייה שבידי הציבור שבאה לידי ביטוי בדרישה למוצרי איכות ולמותרות. ערך החקלאות ירד ואילו ערכם של ענפי התחבורה התקשורת והתעשייה עתירת הידע עלה. ארצות הברית התחילה לשלוח סיוע כלכלי ובטחוני לישראל.

היחס בין ישראל ל"שטחים הכבושים": יחסים כלכליים התחילו להתפתח גם בין מדינת ישראל לשטחי יהודה ושומרון, רצועת עזה וצפון סיני- "השטחים". המשק הישראלי קלט מוצרי חקלאות וכוח אדם מ"השטחים". ישראל שיווקה מוצרי תעשייה לשווקים הערביים ב"שטחים", ורמת החיים שם עלתה.

חיזוק הקשר בין ישראל ליהודי התפוצות

לאחר הניצחון עלה מעמדה של מדינת ישראל בעיני יהודי התפוצות והם התחילו לראות במדינת ישראל ציר מרכזי בחיי העם היהודי. היהודים בכל העולם הזדהו עם מדינת ישראל ויהודים בעלי

ממון שוכנעו כי בטחונה ושגשוגה של מדינת ישראל נחוצים להמשך קיומו של כלל העם היהודי בעולם. מכאן היה ברור לחלק גדול מיהודי התפוצות כי בארץ ישראל יוכרע עתיד העם היהודי. יהודי העולם תמכו בישראל מבחינה כלכלית ואלפי מתנדבים ועולים הגיעו לארץ ובכך חיזקו את הקשר בין מדינת ישראל לקהילות היהודיות בכל העולם. גם התיירות היהודית לארץ גדלה.

11. מלחמת יום הכיפורים

א. המטרה הראשונה שהניעה את סוריה לפרוץ במלחמה היא כבוד. הסורים, אחד מצבאות ערב הגדולים באזור, נחלו תבוסה במלחמת ששת הימים רק שש שנים קודם לכן. "אנו נמלא את חובתנו להגן על אדמתנו ועל כבוד אומתנו ואנו נכונים להשקיע כל קורבן שיידרש ולספוג כל אסון כדי להבטיח את הנצחון."

בנוסף, המטרה השנייה של הסורים הייתה החזרתה של רמת הגולן, שטח אסטרטגי אשר משקיף על עמק הירדן ונכבש על ידי ישראל במלחמת ששת הימים. "היום אנו מנהלים מערכת כבוד וגבורה בהגנה על אדמתנו היקרה."

אחד הגורמים להפתעת ישראל אשר מופיעה בטקסט היא אופוריה. לאחר הניצחון הישראלי במלחמת ששת הימים ב-1967, ישראל חשה כי היא עליונה בטחונית על צבאות ערב. מנהיגי ישראל זלזלו בצבאות הערבים וסירבו להאמין כי אלו יתקפו. "בשנים האחרונות פגע בישראל חטא היוהרה, ומנהיגיה מילאו את ראשיהם בגאווותנות."

ב. היחסים בין ישראל ושכנותיה השתנו בעקבות המלחמה. בעקבות המלחמה, צבא סוריה לא תקף יותר את ישראל בצורה ישירה, אך הסורים מממנים ותומכים בגורמי טרור אשר פועלים נגד ישראל. מול מצרים לעומת זאת נחתם הסכם שלום בין ראש הממשלה מנחם בגין ונשיא מצרים אנואר סעדאת ואנו בקשרים דיפלומטיים עד היום.

ישראל הושפעה בתחום הכלכלי בכך שהמלחמה גרמה למשבר כלכלי. מעבר לכך שהמשק היה מושבת במשך כל זמן המלחמה (19 ימים), המלחמה גרמה להרס רב (טנקים, מטוסים...) אשר גרם להוצאות כבדות. ישראל נכנסה לאינפלציה, וקיבלה עזרה כלכלית מבת בריתה ארה"ב.

במישור החברתי, העם יצא למחות לאור המחדלים של המלחמה אשר נחשפו בוועדת אגרנט, ועדת חקירה ממלכתית שנועדה לבחון את כשלי והתנהלות הדרגים המדיניים והצבאיים במלחמה. הוועדה קבעה כי הכישלון מוטל על התנהלות צמרת הצבא, ולכן על אלה להתפטר. לאחר מחאות רבות, הממשלה התפרקה, ואיתם גולדה מאיר ומשה דיין. המחאות גררו קיטוב בעם בין פעילי "שלום עכשיו" שרצו להחזיר את השטחים הכבושים של ששת הימים תמורת שלום ובין פעילי "גוש אמונים" אשר רצו להמשיך ולהיאחז בשטחים.

12 תהליך הזה קולוניזציה וגורל היהודים בארצות האסלאם

א. גורם ראשון לדה קולוניזציה בתחום האידאולוגי הוא ניתן לראות כי במאה ה-20 רעיון הקולוניאליזם איבד מהלגיטימציה שלו. מדינות ומעצמות רבות התנגדו לרעיון הכיבוש האירופאי, ותפסו זאת כלא מוסרי. הופעל לחץ בינלאומי כבד כדי להפסיק מדיניות זו. גורם שני לדה קולוניזציה בתחום הכלכלי היא העובדה שהמעצמות (בריטניה וצרפת לדוגמה) נאלצו לשקם את המדינות שלהם לאחר נזקי מלחמת העולם השנייה. ניהול המושבות הפך לנטל כלכלי, ולכן החלו לנסוג מהן.

תהליך הזה קולוניזציה השפיע על היהודים בארצות האסלאם. לפני כיבוש הקולוניות, היהודים נחשבו כ"בני חסות", ונאלצו לשלם "מס גולגולות" ומס קרקע. כאשר המעצמות האירופאיות כבשו את ארצות האסלאם, הם העניקו ליהודים שוויון זכויות אשר לא היה להם קודם, ולכן היהודים תמכו בהם. כאשר החלו מאבקי עצמאות על ידי המקומיים כנגד המעצמות הכובשות, היהודים נתפסו כתומכים בכובשים, ולכן נפגעו גם הם במעשי אלימות ושווד ונותרו ללא הגנה. כאשר הושגו העצמאות במדינות האסלאם, היהודים איבדו שנית את זכויותיהם, דבר אשר גרם להם לעזוב ולעלות לארץ ישראל.

ב. הגורם השני אשר השפיע על היהודים בארצות האסלאם הוא הכרזת העצמאות של מדינת ישראל. ככל שהחריף הסכסוך בין יהודי ארץ ישראל וערבי האיזור, הורע מצב היהודים בארצות האסלאם. היהודים אשר חיו במדינות אשר נלחמו ישירות מול ישראל במלחמת העצמאות (כגון מצרים) נתפסו כאויבים ובוגדים, והם נתקלו בפרעות אלימות, בזיזה וטרור ועזבו לישראל. במדינות אשר לא השתתפו במלחמת העצמאות נגד ישראל (תימן לדוגמה) היחס ליהודים הורע, אך במידה פחותה.

הגורם השלישי אשר השפיע על יהודי ארצות האסלאם הוא השפעת הליגה הערבית, ארגון המאחד את מדינות ערב, אשר החליט כי על מדינות ערב לשלול את האזרחות ולהחרים רכוש מהיהודים בכל מדינה.

13. עלייה וקליטה בשנות החמישים והשישים של המאה ה-20

א. בהכרזת העצמאות נכתב: מדינת ישראל תהא פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות". כלומר שכל יהודי יוכל לעלות למדינת ישראל. לאחר הקמת המדינה ממשלת ישראל הייתה צריכה להחליט מי יעלה ארצה ובאיזה דרך לקלוט אותם. לממשלת ישראל היו בעיות רבות בקליטת העולים ולכן הממשלה החליטה על מדיניות עלייה שהשתנתה לפי תקופות :

1) עליית הצלה ("חיסול גלויות") – לקהילות יהודיות שלמות בארצות האסלאם נשקפה סכנת חיים ועל כן הוחלט להעלות אותן לישראל באופן מידי בשנים 1948-1952. ההערכה הייתה שתוך זמן קצר יוחמר מצב היהודים שם בעקבות התחזקות העוינות כלפי היהודים ואירועים שסיכנו את ביטחונם, ולכן צריך לפעול בדחיפות להעלותם ארצה. במבצעים חשאיים אלה הועלו לארץ רוב יהודי תימן, עיראק ולוב. בדפוס זה בלטה העדפת צרכי התפוצה בלי קשר לקשיים הכרוכים בקליטת בישראל, בתיאום של נציגי מוסדות המדינה וסוכנות היהודית עם השלטונות המקומיים. דפוס עלייה זה היה הנפוץ ביותר על ידי ממשלת ישראל בשני העשורים הראשונים של מדינת ישראל.

2) עלייה חשאית – בחלק ממדינות ערב שלחמו נגד ישראל במלחמת העצמאות היה צורך לפעול בחשאיות. זאת בשל הרדיפה אחר היהודים, האיסור על היהודים לעזוב את המדינה, והיעדר היחסים הדיפלומטיים עם ישראל. המטרה הייתה להבריח את היהודים מחוץ למדינותיהם ללא ידיעת השלטונות. העלייה החשאית הייתה ממדינות מזרח אירופה וממדינות האסלאם: מלבנון, סוריה, מצרים ומרוקו. העלייה בוצעה ע"י בדרכים שונות (ביבשה, באוויר ובים) ע"י הסוכנות היהודית, המוסד וארגונים יהודיים עולמיים.

3) עלייה מבוקרת – מכיוון שיכולת המדינה לקלוט כמות גדולה של עולים בבת אחת הייתה כמעט בלתי אפשרית. לכן בשנים 1952-1956, התבצע סינון של העולים והעלייה הייתה מבוקרת. במקומות בהם לא נשקפה סכנה לחיי היהודים העלייה התבצעה בצורה הדרגתית, וניתנה עדיפות לצעירים (מתחת לגיל 35), בריאים, לאנשים מבוססים כלכלית (בעלי מקצוע וכושר עבודה) ולמשפחות עם מעט ילדים. יש הטוענים שגם ניתנה עדיפות לעולים מאירופה על פני עולים מארצות האסלאם. 85% מהעולים היו צריכים להגיע מעליית הנוער או מתנועות חלוציות. בדפוס זה בלטה העדפת צרכי מדינת ישראל הנבנית והצורך להתמודד עם מיעוט משאבים והקושי לספק עבודה, דיור ושרותי רווחה. הייתה העדפה להעלות יהודים הכשירים לעבודה שיכולים לתרום לבנייתה של המדינה ולא כאלה העלולים להיות לנטל על המדינה. הממשלה הקימה גוף מתאם, "המוסד לתיאום" שקבע את מדיניות העלייה והוקמו וועדות מיון שקבעו את התאמת המועמדים לעלייה. מדיניות זו יצרה משבר בעלייה מצפון אפריקה משום שמשפחות וקהילות שלמות רצו לעלות לארץ ביחד ולא בצורה מבוקרת.

ב. מדיניות כור ההיתוך היא הניסיון של ישראל ליצור תרבות אחידה, ישראלית צברית המבוססת על התרבות האירופאית (אשכנזית) ואשר שונה מהיהודי הגלותי במספר דרכים: לבוש צברי, שינוי שמותיהם המקוריים לשמות עבריים, מערכת חינוך ממלכתית אשר מתעלמת ממדינות המוצא ועוד.

אירועי ואדי סאליב, אשר היו פרעות בידי תושבי שכונה של יוצאי מרוקו בחיפה הדגימו את החסרונות של גישת כור ההיתוך בכך שגישת כור ההיתוך מפלה את עולי מדינות ערב אשר זהותם נמחקת אל מול יוצאי מדינות אירופה אשר תרבותם מהווה את התרבות השולטת בארץ. בנוסף, העוני בשכונה נגרם גם עקב העובדה שרבים מתושבי השכונה התקשו לרכוש את השפה העברית, ולכן נותרו ללא פרנסה.